

EVVEL ZAMANDA SAFRANBOLU'NUN ADLARI

Kızıltan ULUKAVAK (*)

Safranbolu, tarihi boyunca değişik adlar almış olan bir yerleşim yeridir. Ancak, henüz bir Türk kenti olmadığı dönemde; özellikle 12-13. yüzyıllar öncesinde, Safranbolu'nun hangi adla anıldığına ilişkin olarak, araştırmacılar ve tarihçiler kesin bir yargıya ulaşmış değillerdir. Bu konuda çok çeşitli adlardan söz edilmesinin yanında, ileri sürülen adların sözcük anlamı ve kökeni konusunda da, kimisi tarihsel kaynakların yanlış yansıtılmasına, kimisi akla yatkın olmayan kişisel yorum ve kabullere dayalı çok farklı görüşler vardır.

Başta, Kastamonu ve çevresinin en eski dönemlerine ilişkin Mehmet Behçet'in ünlü kitabı, "*Kastamonu Asar-ı Kadimesi*"⁽¹⁾ olmak üzere tüm yayınlarda Safranbolu için; Germia, Theodorios, Saphranopolis, Sofyanopolis, Teodoropolis, Dadybra gibi çok değişik adlar dile getirilmektedir. Eski bir yazılı tarihsel kaynak olarak Yazıcızade Ali'ye ait, 15.yüzyılda kaleme alınan "*Yazıcızade Selçuknamesi*" adlı tarih kitabında ise, Candaroğullarınca fethi sırasında Safranbolu'ya "*Borlu*" denilmekle beraber, "*Zalifre*" olarak adlandırıldığı da⁽²⁾ belirtilmektedir.

Değerli araştırmacı Hulusi YAZICIOĞLU, "*Zalifre*" adının, "*Dadybra*" sözcüğünden dönüştüğü görüşündedir.⁽³⁾ Bu dönüşüm, Arap alfabesinde (D) sesini simgeleyen (Dal - ﺩ) harfinin, üstü noktalı olanının ise (Z) sesini simgeleyen (Zel - ﺯ) harfi olması ve bu iki harfin okurken birbirine karışmasıyla ya da yazarken noktalısında, noktanın unutulmasıyla ve ayrıca her iki sözcük arasında var olduğu söylenen ses benzerliğiyle açıklanabilmektedir. "*Zalifre*" sözcüğünün Türk dilinde bir anlamının olmadığı ya da bilinmediği de bir gerçektir..

Ancak, seçkin bir Tarih Öğretmeni olan Hür KALYONCU, Zalifre'nin Farsça'da "*yaban kirazı*" anlamındaki "*Zal*" ya da "*korku*" anlamındaki "*zalifen*" sözcüğünden türemiş olabileceği ve "*yaban kirazı ülkesi*" ya da "*korkunç yerleşim alanı*" anlamı taşıyabileceği görüşündedir. ⁽⁴⁾

Bizanslı tarihçi Niketas CHONIATES'in 1118-1206 yıllarını içeren tarih kitabında, 1196 yılında Dadybra kentinin alınması anlatılırken, Dadybra'daki bir kaleden bahsedilmesi, Hulusi YAZICIOĞLU'na göre bu kentin, kalesi olan Safranbolu olduğunun en önemli kanıtıdır; aynı kitapta sözü edilen "Vava Dağı" ise, Devrek yakınlarındaki "Baba Dağı" olamaz. ⁽⁵⁾

Oysa, Dadybra'nın, Safranbolu mu, Devrek mi olduğu tanınmış tarihçiler arasında tartışmalı bir konudur. Başta Prof.Dr. Yaşar Yücel olmak üzere Türk ve yabancı kimi tarihçiler Dadybra'nın Devrek olduğu görüşündedir.⁽⁶⁾ Hatta, W.M.CALDER ve G.E.BEAN tarafından kısmi revizyonu yapılan; J.G.C.ANDERSON ve M. J. MURRAY'ın çizdiği, *Asia Minor-Küçük Asya* adlı, 19. yüzyıla ait bir haritada Dadybra'nın, Tokat-Turhal dolaylarında bir yerleşim yeri olarak gösterilmesi de, Dadybra'ya ilişkin belirsizliğin bir başka boyutunu oluşturmaktadır.

Aslında, Safranbolu'nun Antik Çağda ya da Roma ve Bizans döneminde hangi adla anıldığından daha çok, 12 ve 13. yüzyıllarla birlikte başlayan Türk egemenliği dönemindeki adları üzerinde durmak, çok daha büyük bir önem taşır. Böylece, hem kentte yerleşen Türk boylarının kimliği hakkında ipuçlarına ulaşılabilir; hem de bu boyların adları ile Safranbolu'nun eski adları arasında bir ilişki kurulabilir.

Bugünkü adıyla Safranbolu, ismini Botanikte Latince "*Crocus Sativus*" denilen Safran bitkisinden almış bir kent olarak bilinir. Ancak, Safranbolu sözcüğünde safrana ek olan "*bolu*"

(1) Mehmet Behçet, *Kastamonu Asar-ı Kadimesi*, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul-1925

(2) Prof.Dr.Yaşar YÜCEL, "XIII-XV.Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi / Çoban-Oğulları, Candar-Oğulları Beylikleri, T.Tarih Kurumu yayını, 1980, Sayfa: 57-59

(3) H.YAZICIOĞLU, Safranbolu'nun Tarihine Ait Belgeler ve Kaynaklar Sayfa:10, Safranbolu 1998

(4) Hür KALYONCU, Tarih İçinde Safranbolu , Sayfa:16-Safranbolu Belediyesi yayını, 2010

(5) Hulusi Yazıcıoğlu, Safranbolu Tarihine ait Belgeler ve Kaynaklar, Safranbolu 1998, Sayfa:9-15 ve Küçük Osmanlı'nın Öyküsü-Safranbolu tarihi, İstanbul 2001, Sayfa 204-214

(6) Prof. Dr.Yaşar YÜCEL, (a.g.e), Sayfa: 34

takısının, Grekçe kent anlamına gelen “*poli*” sözcüğünün, Gelibolu, İnebolu, Tirebolu kentlerinin adlarında olduğu gibi, dilimizde “*bolu*”ya dönüşmesinden kaynaklandığını ya da Safranbolu sözcüğünün “*safranı bol*” anlamı taşıdığını söylemek ise doğru değildir. Çünkü, tarihsel metinlere ve yukarda değinilen Yazıcızade Selçuknamesi’ne göre, Safranbolu’nun Türklerin egemenliğine girdiği 13.yüzyıldaki adı, “*Borlu*”dur. Bu tarihsel kaynaktan daha önce Faslı Arap gezgin İBNİ BATTUTA da, 1330’lu yılların başında geldiği, Candaroğulları’nın yönetimindeki Safranbolu’dan, ünlü seyahatnamesinde “*Borlu*” olarak söz etmektedir.⁽⁷⁾

Merhum Hulusi YAZICIOĞLU, Safranbolu adındaki “*bolu*” ekinin, latin dillerinde “*kale*” anlamındaki “*burg-borg*” sözcüğünün, “*kaleli*” anlamında “*borglu*”dan dönüştüğünü ve Türklerin, Anadolu’ya yerleştiklerinde orada kolonileri bulunan Venedikliler ile Cenevizlilerin ve Haçlı ordularıyla gelen ya da Bizans ordusunda görevli bulunan Avrupalı askerlerin, “*kale*” sözcüğüne karşılık “*burg*” veya “*borgo*” dediklerini duyup benimsemeleri nedeniyle; geçen zaman içinde kaleli anlamındaki “*borglu*” sözcüğünden önce (g) harfi düşerek “*borlu*”ya, sonra (r) harfi düşüp, bu sözcüğün Türk diline, “*bolu*” olarak yerleştiğini ileri sürmektedir. ⁽⁸⁾

Oysa, hem Yazıcızade Tarihi’nde, hem de İbni BATTUTA Seyahatnamesi’nde Safranbolu’dan “*Borglu*” değil, “*Borlu*” olarak söz edilmektedir. Üstelik, Türklerin, İslamiyeti kabul edip, Araplarla ilişki kurduktan 250-300 yıl sonra, “*Kale*” anlamında, Arapçadaki “*Kal’a*” yerine, Latin dillerindeki Burg ya da Borg sözcüğünü kullanmalarının kabul edilebilir bir yönü bulunmamaktadır. Aksine, Türkler Kale’ye “*Borg*” değil, “*Hisar*” demektedir. Nitekim, fethettikleri Rum müstahkem mevkilerine “*Karacahisar*” ve “*Eskihisar*” ya da İstanbul Boğazı’nda inşa ettikleri kalelere “*Anadolu Hisarı*”ve “*Rumeli Hisarı*” adını vermişlerdir.

“*Borglu*” sözcüğünün, (g) harflinin zaman içinde bu sözcükten düşerek “*Borlu*”ya dönüştüğünü söylemek, herhalde çok zorlama ve yakıştırma bir yorumlama olmakta; Sayın Hulusi YAZICIOĞLU dışında başka kaynaklarda, Borlu sözcüğü ile Borg ya da Borglu sözcükleri arasında herhangi bir ilişkiden söz edilmediği de bilinmektedir.

Aksine, ünlü tarihçi, Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi TOGAN (1890-1970), “*Umumi Türk Tarihine Giriş*” adlı kitabında, 14. Yüzyıl tarihçilerinin, Kıpçaklardan 16 kadar büyük uruğ’dan (*aşiret kolu, boy-oymak*) söz ettiklerini; bunlar arasına, Barlı ve Borlı (*Ulu Borlı, KiçiBorlı*)...gibi Kıpçak kabilelerinin de bulunduğunu belirtmektedir. ⁽⁹⁾ Bu görüş “*Borlu*” sözcüğünün tarihsel anlamının ve kökeninin araştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan “*Divan-ü Lugati’t-Türk*”te, “*Bor*” sözcüğünün şarap ve üzüm anlamına geldiği belirtilmektedir. ⁽¹⁰⁾ Bu sözcük, Türkçenin ana kaynağı eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’ne göre ise, bağ ve bahçe anlamında da kullanılmaktadır.⁽¹¹⁾ Ayrıca, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nden, “*Borçı*”nın, (*bahçıvan, üzüm vergisini toplayan memur*); “*Borluğ*”un (*üzüm bağı, meyve bahçesi*), “*Borlukçı*”nın (*Bahçıvan*) anlamını taşıdığı da öğrenilmektedir.

Öte yandan, Candaroğulları ile Kıpçaklar arasında yakın ilişkiler bulunduğunun, Kırım’dan 10.000 hanelik bir Kıpçak topluluğunun bölgeye getirilip yerleştirildiğinin ve Batı Karadeniz halkının ağızlarında Kıpçak dilinin özelliklerinin bulunduğunun, Prof.Dr. Zeynep KORKMAZ gibi Türk dili uzmanlarınca ifade edildiği de dikkate alınmalıdır. ⁽¹²⁾

⁽⁷⁾Ebu Abdullah Muhammed İBN BATTÛTA Tanci - İbn Battuta Seyahatnamesi-Cilt:1-Sayfa: 438 Çeviri: A.Sait AYKUT-Yapı Kredi Yayınları-Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi,3.Baskı-Ekim/2004

⁽⁸⁾ Hulusi YAZICIOĞLU, Küçük Osmanlı’nın Öyküsü-Safranbolu Tarihi, Sayfa: 214-220), İstanbul 2001

⁽⁹⁾A.Zeki Velidi TOGAN Umumi Türk Tarihine Giriş, Cilt: 1, İstanbul 1946, Sayfa: 156

⁽¹⁰⁾ Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lugati’t-Türk, Düzenleme Seçkin ERDİ, S.Tuğba YURTESER, Kabala Yayınevi 2005, Sayfa 195 – (BOR : Şarap) Bu sözcükle ilgili, yaşlı adam gibi davranan çocuklara söylenen bir atasözünü de Kaşgarlı Mahmud : örnek olarak vermektedir: “*Bor bolmadıp sirke bolma- Şarap olmadan sirke olma*”

⁽¹¹⁾ Emir Necipovic Necip, Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, Rusca’dan çeviren İklil KURBAN, Türk Dil Kurumu yayını: 615, Ankara 1995. (Bu kitabın önsözünde, XI. yüzyılda yaşayan ünlü Türk dil bilgini Divan-ü Lugati’t-Türk’ün yazarı Kaşgarlı Mahmud’un, Eski Uygur Türkçesi’ni, “*öz Türkçe*” olarak tanımladığı belirtilmektedir.)

⁽¹²⁾ M.Emin EREN, Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları, Türk.Dil Kurumu yayını, Ankara 1997 Sayfa: 686, Ankara 1997, Sayfa: 13-14

Bu verilerin ışığı altında, ya Borlu adlı Kıpçak oymağının bir kolunun yerleştirilmesi nedeniyle ya da üzüm bağlarıyla ünlü, bağlık bahçelik bir yöre olmasından dolayı Safranbolu'ya; üzümlü, bağlı, bahçeli kent anlamında “*Borlu*” denilmiş olabileceğini, tartışma olanağı olsa da, çok güçlü bir olasılık olarak belirtmek gerekmektedir.

En önemlisi, Atatürk Üniversitesi eski öğretim üyelerinden Prof. Dr. Enver KONUKÇU'nun, “*Safranbolu*” başlıklı bir makalesinde, Borlu'nun Safranbolu'ya yerleşen bir Türk boyunun adı olduğunun bilimsel verilerle açıklandığına da, ayrıca ve özellikle değinilmelidir. ⁽¹³⁾ Sayın KONUKÇU'nun söz konusu makalesinin, Safranbolu'nun adlarına ilişkin araştırma yapanlara ya da yapacak olanlara ışık tutacak önem ve değerinde olduğu, bu satırların yazarı tarafından yıllar önce açıklanmıştır. ⁽¹⁴⁾ Burada söz konusu makaledeki kimi görüşlere aynen yer verilerek, kısaca değinilmekle yetinilecektir. Şöyle ki;

“Safranbolu hemen anlaşılacağı üzere safran ve bolu kelimelerinden oluşmaktadır... Bolu, mensup olduğu aşireti ifade etmektedir... P.Witteke, Osman Turan ve Yaşar Yücel tarafından ileri sürülen Dadybra'nın Safranbolu ile aynı yer olabileceği ispatlanmış değildir.”

“Beylikler ve Osmanlı devri kaynaklarında Safranbolu'nun Borlu diye geçtiği kesindir. Borlu'nun kökü Bor'dur...Cüzcani'nin Tabakat-i Nasırı'sinde ve ansiklopedik malumatın göze çarptığı Nuveyri'nin eserinde Bor isimli kabileye rastlanılmaktadır...”

“Borlular, Kıpçak kabileler birliğinin bir parçası idi. Büyük ve Küçük Bor diye ikiye ayrılmaktadır. Uluğ Borlu ve Kiciğ Borlu yazılışları, hem Tabakat-i Nasırı'de, hem de Timur devri tarihlerinde görülmektedir. Göller yöresindeki Bor kasabaları Uluğ Borlu ve Kiciğ (Keçi) Borlu diye tanımlanmaktadır.”

“...Taraklılar da, Kıpçak kabileler birliğine girmektedir. Tesadüf aynı yörelerde tarakçılık da çok gelişmiştir. Yine tarakçılık ile uğraşan veya bu kableden ismini alan Taraklı Borlu vardır ki, Safranbolu'nun ta kendisi veya göçer kısmı olmalıdır. Candarlı-Osmanlı mücadelesinde hudut taşı olduğundan zaman zaman el değiştirmiştir.”

“...Osmanlı arşiv belgelerine göre Safranbolu'da iki Borlu yerleşmesi olmuştur. Bunlardan biri Yörükkan-ı Taraklı Borlu'dur. Diğeri Yörükkan-ı Borlu'dur. Demek oluyor ki, Türk ananesini devam ettiren Yörüklerden başka Taraklı kökenliler de vardı. Zamanla Taraklılar ve Yörükler Safranbolu'da bir araya gelmişler ve bugünkü kasabayı meydana getirmişlerdir.”

Profesör Sayın KONUKÇU'nun belirttiği üzere, Safranbolu'ya Candarlılardan sonra, Osmanlı döneminde “*Taraklıborlu*” deniyor. Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde Borlu sözcüğü, bağlık bahçelik yer anlamı taşıdığına göre, uzun yıllar Safranbolu'nun adı olan Taraklıborlu sözcüğünün, ayrı bir Kıpçak-Türk boyu olan Taraklıların “*bağlı bahçesi*” anlamına gelebileceği de düşünülebilir.

Taraklıborlu'dan sonra ilerleyen yıllarda Safranbolu'ya, safranın Arapça'daki karşılığı “*Zağferan*”la ilişki kurularak, yörede safran yetiştirilmesi nedeniyle “*Zağferanborlu*” denilmeye başlanıyor. Ünlü Osmanlı düşünürü Katip Çelebi'nin, 1650'lerde yazdığı “*Fezleketü't Tevarih*” adlı kitabında ⁽¹⁵⁾, Cinci Hoca'nın Zağferanborlu'lu olduğunu bildirmesi, Safranbolu'nun adının, safranla ilişkilendirilmesinin günümüzden en azından dört yüzyıl öncesine kadar uzandığını göstermektedir.

Kente Zağferanborlu denilmeye başlandığında eski ismi olan Taraklıborlu adı terkedilmeyerek, “*Zağferanborlu, namı diğer Taraklıborlu*” deniyor ve hatta Ulus'lu İbrahim Hamdi Efendi'nin 1747 baskılı, “*Atlas-ı İbrahim Hamdi-1163*” adlı kitabından öğrenildiğine göre

⁽¹³⁾ Prof.Dr. Enver KONUKÇU, Safranbolu Makalesi, Ortadoğu Gazetesi, 29.11.1992

⁽¹⁴⁾ Kızıltan ULUKAVAK, Müzekent Safranbolu Gazetesi,Kasım,Aralık/2010-Ocak/2011, Sayı: 120 ve Kızıltan ULUKAVAK, Bir Safranbolulunun Penceresinden Safranbolu, Karabük Üniversitesi yayını, Karabük 2017, 2. Basım, 3. Bölüm, Sayfa: 17-28

⁽¹⁵⁾ Feridun M.EMECEN, Taraklıborlu'dan Safranbolu'ya, I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (04-06 Mayıs 1999), Sayfa: 20 - T.Tarih Kurumu Basımevi, VII Dizi, Sayı: 196 - 2003

Safranbolu'dan, yeni adı Zağferanbolu dışında; “*Borlu*” ya da “*Borlı*” diye söz edilmeye, 18.yüzyılda bile hala devam olunuyor. ⁽¹⁶⁾

Daha ileriki yıllarda da, örneğin 19.yüzyılın başlarında, Padişah 3.Selim'in Safranbolulu Sadrazamı İzzet Mehmet Paşa'nın,1805 tarihli Vakfiyesinde ⁽¹⁷⁾ ve ayrıca Safranbolu Şer'ie Mahkemesi sicillerinde Zağferanbolu, nam-ı diğer Taraklıbolu denirken, aynı yüzyılın ortalarında Şer'ie Mahkemesi sicillerinde ⁽¹⁸⁾ Medine-i Zağferanbolu ve aynı yüzyılın sonlarında Kastamonu Vilayet Salnamelerine göre önce Zağferanbolu ve 1889'tan itibaren de (r) harfi düşerek sadece Zağferanbolu denilmeye başlanıyor. ⁽¹⁹⁾

20.yüzyılın başlarında ise, Zağferanbolu adı artık, Türkçe ses uyumu gereği, Zafranbolu'ya dönüşüyor. Nitekim, Safranboluluların 1930'lu yılların başında satın alıp, T.Hava Kurumuna armağan ettiği uçağa da Zafranbolu adı veriliyor. Daha sonra, baştaki (Z) harfinin yerini, Türk dilindeki safran'ın (S)'i alarak, bugün kente, yüz yıla yakın bir süredir Safranbolu deniyor.

Aslında Zağferanbolu, Zağferanbolu ve Zafranbolu gibi sözcüklerin resmi kayıtlarda geçtiği ve yazı dili dışında günlük konuşmalarda, Arapça “*Zağferan*”ın Türkçe söyleyiş zorluğu nedeniyle çok önceden “*Safran*”a dönüştüğü ve kente, çok daha eski zamanlardan beri, halk dilinde Safranbolu denildiği de düşünülebilir.

Tüm bu anlatılanlar, sade bir Safranbolulunun ya da kendi kentine ilişkin doğru bilgiler edinme meraklısı bir Safranbolulunun yaptığı derlemelerden ibarettir. Çeşitli kaynaklardan toplanabilen bilgi, bulgu ve kanıtlar, ilgi alanı tarih bilimi olmayan bu satırların yazarı tarafından, sadece Safranbolu sevgisinin dürtüsüyle, bir araya getirilmiş olup; kişisel kesin bir görüşte ısrarlı olunmaksızın ilgililerin tartışmasına sunuluyor. Bir çok kez dile getirildiği üzere, Safranbolu'nun eski adlarının aydınlığa çıkarılması ve ilgililenlere benimsetilmesi, başta Karabük Üniversitesi olmak üzere bilim çevrelerinin ilgi alanına giriyor.⁽²⁰⁾

Tarihsel araştırmaların kurgulara değil, bulgulara ve öznel değil, nesnel kanıtlara dayandırılması gerektiği ilkesinden hareketle, “*borlu*” sözcüğünün eski Türk boylarından birinin adı olması ile Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ü Lugatit-Türk adlı sözlüğünde yer alan, “*borlu*” sözcüğünün anlamına ilişkin açıklamaların ve özellikle Atatürk Üniversitesi'nin emekli öğretim üyelerinden Sayın Prof.Dr. Enver KONUKÇU'nun, 12-14. yüzyılların tarihçileri Cüzcani ile Nüveyri'nin kitaplarından yararlanarak kaleme aldığı, yukarda değinilen “*Safranbolu*” başlıklı makalesindeki görüşlerin, akademik çevrelerce ele alınıp irdelenmesi ve gerekiyorsa yaygınlaştırılması bekleniyor.

(*) Ziraat Yük.Müh. – Avukat
(Safranbolu eski Belediye Başkanı ve
Başbakanlık Yüksek Denetleme
Kurulu Emekli Başkanı)

⁽¹⁶⁾ Ülkü Halkevleri Dergisi, Mart,Nisan,Mayıs/1940, Sayı: 85,86,87, Talat Mümtaz YAMAN'ın kaleme aldığı “Cihannüma'nın İlaveli Nüshası” başlıklı makaleler

⁽¹⁷⁾ R.KARACAKAYA, İ.YÜCEDAĞ N.YILMAZ - Safranbolulu Mehmet İzzet Paşa Vakfiyesi ve Belgeler, Safranbolu Belediyesi, Safranbolu Araştırmaları Merkezi yayını, 2013

⁽¹⁸⁾ R.KARACAKAYA, İ.YÜCEDAĞ, N.YILMAZ - Safranbolu Şer'ie Sicili, 5 Cilt, Safranbolu Belediyesi, Safranbolu Araştırmaları Merkezi yayını, 2013

⁽¹⁹⁾ Mustafa ACAR, Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Safranbolu Kazası, Safranbolu Belediyesi yayını, İstanbul 2006, Sayfa: 9

⁽²⁰⁾ Kızıltan ULUKAVAK, Müzekent Safranbolu Gazetesi,Kasım,Aralık/2010-Ocak/2011, Sayı: 120 ve Kızıltan ULUKAVAK,Bir Safranbolulunun Penceresinden Safranbolu,Bizim Büro Basımevi, Ankara 2007,1.Basım, Sayfa:19; aynı kitap, Karabük Üniversitesi yayını, Karabük 2017, 2. Basım,Sayfa:17-28